

# מחקרי גבעה

שנתון המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון **תשפ"א**

כרך ח



עורכים:

פרופ' משה צפור  
ד"ר אליסיה גרינבנק  
ד"ר אפרת בנג'ז  
ד"ר יוחנן קאפח

מועצת המערכת:

פרופ' מיכאל אביעוז  
פרופ' בנימין בר-תקווה  
פרופ' אורציון ברתנא  
הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין  
פרופ' שמיר יונה  
פרופ' אהרן ממן  
פרופ' אסתר עדי-יפה  
פרופ' יצחק קלימי  
פרופ' ישראל ריץ'  
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

עברית: אודי לוינגר  
אנגלית: יאיר האס

מזכירת המערכת: בת-שבע הרוש  
עיצוב והפקה: צופית צחי

© כל הזכויות שמורות

תשפ"א 2021  
ISSN 2664-553X

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון  
ד"ר אבטח 79239, טל' 08-8511900  
דוא"ל givaa@washington.ac.il  
אתר המכללה www.washington.ac.il

# תוכן

5	דבר ראש המכללה
7	דבר המערכת
11	רשימת כותבי המאמרים

## שער ראשון | יהדות

17	לשון המקרא כיוצרת מדרש ודרשנות	משה צפור
45	איזהו 'הר המור', בפיוט 'יום שבתון' לרבי יהודה הלוי?	גבריאל ברזילי
63	היחיד מול יחידו של עולם במשנת רבי זאב מז'טומיר	יהושפט נבו
87	על דמותו של הרב קוק בעיני צאצאי תלמידיו החרדים - בין דור ראשון לדור שני	יצחק רונס

## שער שני | חינוך והוראה

105	מעורבות הורים בבית הספר בחינוך היהודי: הממלכתי, הממלכתי-דתי והחרדי ובחינוך הערבי	אליסיה גרינבנק ואפרת בנג'ו
123	מי יניף את דגל הפנאי? על מדיניות הפנאי עבור נוער עם מוגבלות	אורית גילור, חגית קליבנסקי, דרורה כפיר
143	אתגרים בהשתלבות עובדות מקצועות הבריאות במסגרות חינוך בתחילת דרכן המקצועית	אסתר גולדבלט, רבקה פלזנשטיין, אוהלה גרוס-אביניר
165	התערבות טיפולית של מחנכת בכיתת חינוך מיוחד: חקר מקרה	אליעזר יריב ובתיה בר

185	הקשר בין חוללות הורית ואיכות האינטראקציה אב-ילד לבין מידת השימוש של אבות במדיה דיגיטלית בזמן אינטראקציה עם ילדיהם	רינת כספי
207	הקשר בין מאפיינים אישיים של מורים ומתכשרים- להוראה ובין עמדותיהם כלפי שילוב תלמידים עם מוגבלות בשמיעה במערכת החינוך הרגילה	אורלי שי

### שער שלישי | חינוך גופני ובריאות

233	הקשר בין שיווי משקל סטטי ודינמי לבין הישגים לימודיים בקרב תלמידי כיתה ה' בישראל	מירי שחף, רוני לסלו-רוט, אייל רוזנשטריך
249	הוראה והסמכת מורים לחינוך גופני באמצעות למידה מקוונת	דקלה זיו ודני מורן
269	הערכת יעילות שיעורי לימוד שחייה בכתי הספר בישראל בטווח השנים 2011-2016	סיגלית אבוחצירא, דניאל מורן, אורי אליהו

### שער רביעי | סקירת ספרות

287	"האם יש זכות קיום למדעים ההומניים בפורמט הנוכחי?" מגבלות המחקר האקדמי שעוסק במודל האקדמי	אורנה לוין
-----	---	------------

## מחברי המאמרים

**סיגל אבוחצירא**

דוקטורנטית בבית ספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל  
sigal00000@gmail.com

**ד"ר אורי אליהו**

בית הספר למדעי הבריאות, החוג לתזונה, אוניברסיטת אריאל  
urieli@ariel.ac.il

**ד"ר אפרת בנג'ו**

החוג לגיל הרך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון; החוג לחינוך מיוחד, המכללה  
האקדמית בית ברל  
bengiog@gmail.com

**בתיה בר**

מורה בחינוך מיוחד, משרד החינוך  
2006bb@walla.co.il

**ד"ר גבריאל ברזילי**

החוג לתנ"ך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון ומרכז יעקב הרצוג ללימודי יהדות  
barzilg@gmail.com

**ד"ר אסתר גולדבלט**

החוג לגיל הרך, מכללת אורות ישראל ומכללת אפרתה; החוג לחינוך מיוחד, מכללת אפרתה  
stgoldblat@gmail.com

**ד"ר אורית גילור**

החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית בית ברל  
oritg@beitberl.ac.il

**אוהלה גרוס-אביניר**

החוג לניהול ארגוני שירות, מכללת הדסה ירושלים; החוג לייעוץ חינוכי, מכללת אורות  
ישראל  
ohelaav@hac.ac.il

**ד"ר אליסיה גרינבנק**

ראשת החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון  
gralicia2@gmail.com

**דקלה זיו**

דוקטורנטית בבית הספר למדעי הבריאות, אוניברסיטת אריאל; החוג לחינוך גופני, המכללה  
האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון  
zivdikla1@gmail.com

**פרופ' אליעזר יריב**

פרופסור חבר, ראש החוג לחינוך משלב לתואר השני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת  
ושינגטון  
elyariv@gmail.com

**ד"ר רינת כספי**

ראשת החוג לחינוך, החוג לגיל הרך, המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון  
rinatc10@gmail.com

**פרופ' דרורה כפיר**

פרופסור חבר (בדימוס) בחוג לחינוך, המכללה האקדמית בית ברל  
gadikf@netvision.net.il

**ד"ר אורנה לוי**

החוג לספרות, המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון והמכללה האקדמית אחוה; ראש  
אקדמי של מרכז הסימולציה במכללה האקדמית אחוה  
orna\_1@achva.ac.il

**ד"ר רוני לסלו-רוט**

בית הספר למדעי ההתנהגות, המרכז האקדמי פרס  
ronilaslo@gmail.com

**פרופ' דניאל מורן**

פרופסור מן המניין, המחלקה לניהול מערכות בריאות, אוניברסיטת אריאל  
dani.moran@sheba.health.gov.il

**ד"ר יהושפט נבו**

גמלאי החוג לתנ"ך, מכללת שאנן  
yehoshafat100@gmail.com

**רבקה פלונשטיין**

החוג לגיל הרך, מכללת אורות ישראל  
rivkafel@gmail.com

**פרופ' משה צפור**

פרופסור אמריטוס במחלקה לתנ"ך, אוניברסיטת בר אילן; ראש החוג לתנ"ך וראש התוכנית לתואר שני בתנ"ך במכללה האקדמית לחינוך גבעת וושינגטון  
moshezi1934@gmail.com

**ד"ר חגית קליבנסקי**

המסלול לחינוך בלתי פורמלי, המכללה האקדמית בית ברל  
hagitklib@gmail.com

**ד"ר אייל רוזנשטריך**

בית הספר למדעי ההתנהגות, המרכז האקדמי פרס והמכללה האקדמית בווינגייט  
eyal@pac.ac.il

**יצחק רונס**

לימודי יסוד ביהדות, המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון; מכללת אורות ישראל;  
מכללה ירושלים  
yroness@gmail.com

**ד"ר מירי שחף**

החוג לחינוך גופני, המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון  
mirile@washington.ac.il

**ד"ר אורלי שי**

החוג לחינוך מיוחד, המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון  
orlyshai1@gmail.com





## היחיד מול יחידו של עולם במשנת רבי זאב מז'יטומיר

יהושפט נבו

### תקציר

בניגוד לדעה בחקר החסידות, שלפיה הקב"ה הוא המציאות האמיתית היחידה, ר' זאב מז'יטומיר איננו שולל מציאות של עולם קונקרטי ואיננו רואה בו רק בכואה של האלוקות. לדעתו העולם הקונקרטי הוא ישות קיימת, אולם מה שמצוי בה, מחיה אותה ומפעיל אותה זו האלוקות. כבני דורו, ר' זאב עוסק בתפילה למען השכינה. השכינה היא ישות אלוקית רוחנית הנמצאת בעולמנו ומחיה אותו. בהיותה בתוך עולם גשמי, היא נמצאת בו בגלות. בקבלה ובחסידות מלמדים שאל למתפלל להתפלל עבור עצמו, אלא עבור השכינה, שהוא גאולתה והשבתה למקורה האלוקי. בניגוד לדעה זו, הוא סבור שהשבה זו תשאיר את עולמנו ללא שכינה וללא קדושה. לכן הוא מטעים שעילויה של השכינה הוא גילויה ופרסומה בין הבריות, כדי שהכול יכירו במציאותה ובהשפעתה על עולמנו. ר' זאב דן בתפקידו של האדם בעולמו, שהוא בניין קומת השכינה, כלומר איחודה מחדש של השכינה, שהיא הנוכחות האלוקית בעולמנו עם הקב"ה, ששלח אותה לעולמנו כדי לייצגו בעולם הגשמי.

נושאים אחרים הנדונים בספרו הם עבודה צורך גבוה, התמודדות עם מחשבות זרות בשעת התפילה והלימוד ועוד. בכל אלה מוטעמת גישתו המיוחדת של ר' זאב לעומת דעותיהם של בני דורו שעסקו באותם נושאים. בכל הנושאים הללו מובאים ניתוחים והסברים כפי שמקובל בחקר החסידות, וכן על פי הבנתו וניתוחיו של כותב המאמר.

**תאריכים:** שכינה, תפילה, עבודת ה', התאינוות, מחשבות זרות, זאב מז'יטומיר

ר' זאב מז'יטומיר (שנות חייו אינן ידועות), מתלמידיו של המגיד רבי רב בער ממזריטש, בן הדור השלישי לחסידות, לא כיהן כאדמו"ר ולא הקים חצר חסידית, אולם השפיע מאוד על התפתחות ההגות החסידית. ר' זאב חיבר ספר בשם "אור המאיר", הבנוי כמתכונת הספרות של בני דורו, כדרשות לפרשיות השבוע. ספרו עוסק בהגות החסידית, ובעיקר בנושאים הקשורים במעמד השכינה, גלותה וגאולתה, וכן האדם מול בוראו, חובותיו והדרכים למימושן. במאמר זה ברצוננו להתמקד בעיקר בחלק השני של המשפט האחרון. לצורך הכתיבה הסתייענו בספר "אור המאיר", ירושלים תש"ס.

## השכינה ומעמדה

השקפה חסידית שמקורה בבעש"ט (הבעל שם טוב 1690-1760), מלמדת שבכל דבר גשמי יש כוח אלוקי, שהוא אמיתת המציאות והקיום של אותו הדבר. לפי תורה זו, לא רק שהקב"ה הוא הא-לוקים האחד והיחיד, אלא שהוא גם המציאות האמיתית האחת והיחידה ומלבדו אין שום דבר בעולם. תפיסה זו נובעת מההשקפה שכל קיומו של העולם הוא מהכוח האלוקי המהווה אותו, מחיה אותו, משגיח עליו ומפעיל אותו:<sup>1</sup>

לבלתי ראות על כל שום דבר בעולם לערך גשמיותה הנראה נגד פניהם. כי אם שאו מרום עיניכם, היינו בחינת הסתכלותכם ועיוניכם, לראות רק אלוקות המלוכש בכל דבר בעולם, כי אפס בלתו. ומוכרח להיות ניצוצות קדושים בהסתרה בכלל המדריגות כולם להחיותם.<sup>2</sup>

המציאות נתפסת בחסידות בשתי דרכים: האחת, האלוקית, שלפיה אין למציאות הקונקרטי שום דבר אונטולוגי משלה, והיא רק בכואה של הקיום האלוקי המחיה אותו: יכנס בקרבו אמונתו יתברך דלית אתר פנוי מיניה, ובכל מקום שנותן עיניו לראות ואזנו לשמוע... יהיה האמונה תקוע בלבו שאין שום דבר בעולם שאין שם התלבשות אלוקות.<sup>3</sup>

הדרך השנייה, הארצית, רואה את המציאות עצמה בעיני בשר, אך לאמיתו של דבר זו רק אשליה וקוצר ראייה של בני האדם, שכן המציאות היחידה בעולם היא מציאותו יתברך, בעוד העולם כולו הוא בכואתו. הרעיון שבכל דבר בעולם מצויה האלוקות המחיה אותו מופיע רבות בספר אור המאיר, כגון בחלק א' עמ' טז, כה, קנב, רסח. חלק ב' עמ' נט, קצט, רפב ועוד.

1 חסידות מבוארת. פירוש למאמרי אדמו"ר הזקן בעל התניא והשו"ע, כרך מועדים, ח"ב, ניו יורק 2004, עמ' קכ-קכא.

2 רבי זאב מז'יטומיר, אור המאיר ח"א, עמ' קצ.

3 שם ח"ב, עמ' ג. יעקבסון, תורתה של החסידות, משרד הביטחון 1985, עמ' 16, מציין שההנחה בדבר האימנציה האלוקית בעולם, קרובה מאוד לתפיסה הפנתאיסטית המזהה את ההווה הקוסמית עם המהות האלוקית. וראו עוד ר' מרגולין, מקדש אדם, ירושלים תשס"ה, עמ' 128.

יש לשים לב שר' זאב מזו"טומיר אינו שולל את מציאותו של העולם הקונקרטי ואינו רואה בו רק בבואה של האלוקות. העולם הקונקרטי הוא ישות קיימת כשלעצמה, אולם מה שמקיים ומחיה ישות זו, מה שמפעיל אותה ושורה בה בכל דבר ודבר, זו האלוקות. ר' זאב מפנה את תשומת ליבנו לכך, ומזמין אותנו להתבונן בתופעה זו.

נושא השכינה השרויה בעולמנו נותן לרבים מבני דורו של ר' זאב עניין לענות בו. ר' אהרון מקארלין (1772-1736) כותב:

כי קרושתו של הקב"ה מתפשטת בכל העולם, מרום רקיע עד תהום ארעא... כי כולם חיים מחיות הקודש של הבורא ב"ה... כי באמת אין לך דבר קטן שבקטנים שלא נמצא בו חיות ואורו של הקב"ה... כי באמת החיות של הקב"ה אינו נפסק לרגע אחת, רק הולכת ונובעת תמיד ונותנת חיים לכל אחד.<sup>4</sup>

גישתו של ר' אהרון דומה לזו של ר' זאב, פרט לכך שר' זאב יוצא מנקודת המבט של הסתכלות האדם על האלוקות המלוכשת בכול, בעוד שר' אהרון מטעים את העובדה שאין שום דבר בעולם שאין בו התלבשות האלוקות. היבט נוסף מציג ר' אפרים מסדילקאב (1800-1742), נכדו של הבעש"ט: "שאפילו כשאדם עושה עבירה ח"ו, אזי גם כן השכינה מתלבשת בו. כי בלא היא, לא היה בו כח לעשות זאת ולהניע בשום איבר, כי הוא המחיה אותו ונותן בו כח וחיות, וזהו כביכול גלות השכינה".<sup>5</sup>

ר' אפרים מעמיד על כך, שגם בעבירה מצוי כוח א-לוקי. הרעיון הוא שניתן להשתמש בכוח הא-לוקי גם לפעולות המנוגדות לרצון א-לוקים. זאת מכיוון שניתנה לאדם בחירה חופשית לעשות כרצונו. הרעיון המשותף לכל הכותבים, בא לידי ביטוי בבהירות ובתמציתיות בדברי מורם המגיד ממזריטש: "בכל תנועה נמצא הבורא יתברך. שאי אפשר לעשות שום תנועה ושום דיבור בלי כח הבורא יתברך, וזהו מלוא כל הארץ כבודו".<sup>6</sup>

יש לשים לב לכך שגם כאשר אנו אומרים שהמציאות היחידה בעולם היא מציאותו של הקב"ה, אין הכוונה לשלול מן העולם הגשמי את מציאותו. העולם הגשמי קיים, אולם בתודעתנו טבועה ההכרה ש"אין עוד מלבדו". המציאות האלוקית כוללת הכול וחובקת את הכול ושרויה בכול.

4 ר' אהרון מקארלין, בית אהרון, ירושלים תשס"ו, עמ' 99.

5 ר' אפרים מסדילקאב, דגל מחנה אפרים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 147.

6 ר' דב בער בער ממזריטש, מגיד דבריו ליעקב, מהדורת ר' שץ, ירושלים תשל"ו, סי' כו. לנושא זה ראו עוד ג' שלום, "השכינה", פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, ירושלים תשמ"א, עמ' 269-277. ר' אליאור, "טרנסצנדנציה ואימנציה", תורת אחדות ההפכים, ירושלים תשנ"ג, עמ' 90-91. צ' קויפמן, בכל דרכיך דעה, אוניברסיטת בר אילן תשס"ט, עמ' 93-94, מציינת שחלק מהמובאות שבדברי גדולי החסידות עניין נוכחותה הממשית של הא-לוקות בתוך האדם. החל ברעיון המתון של התלבשות השכינה באדם באופן שהיא מחיה אותו ונותנת לו כוח לפעול, וכלה באמירות קיצוניות בדבר נוכחות א-לוקית בכל תנועה ומחשבה של האדם.

ר' זאב מעמיד על הזהות שבין השכינה לבין כנסת ישראל: "ולכן מכנים לקרות השכינה כנסת ישראל מב' טעמים: או להיותה כנסיות ישראל דלעילא, לכנוס בתוכה כל השפעות עליונים להשפיע לתחתונים. או הטעם שאנחנו בני ישראל כללות תואר דיוקנותינו ותכונת איברינו, לא נתראה למעלה כי אם באמצעות דמות השכינה, להיותה כללות נשמות ישראל מקובצים בקומתה"<sup>7</sup>. (השכינה מזוהה עם כנסת ישראל מכיוון שהיא משפיעה את השפע השמימי לעולמנו, או מכיוון שהיא כוללת את נשמות עם ישראל ומייצגת אותם כלפי מעלה). ר' זאב מעמיד על הקשר שבין השכינה ועם ישראל. השפע שיורד לעולם, לפי ההסבר הקבלי, יורד דרך עשרת הספירות לספירת מלכות, היא השכינה, שדרכה יורד השפע לעולם באמצעות עם ישראל. נמצא שהן השכינה והן עם ישראל הם כעין תחנות ממסר להעברת השפע הא-לוקי לעולם. ר' זאב מלמד מושג נוסף הקשור בנושא השכינה, שכל דבר הוא איבר מאיברי השכינה: "ובכל מקום יש התלבשות איברי השכינה השוכנת בפרטי הנבראים והצומחים והדוממים... להגביה איברי השכינה אל מקומה הרמתה... שלא תלך שפע והארה עליונה הנשפע תמיד בהעולמות בשביל ישראל – לחיצונים. כי אם להעלות הכל אל ראשית המחשבה, שורש ומקור המציאות שנמצא בעולם הזה"<sup>8</sup>.

ההטעמה שנפש האדם היא איבר מהשכינה, מתבססת על הרעיון שהן השכינה והן נפש האדם הן ישויות שמיימיות שנשלחו לעולם הגשמי למלא ייעוד. המגיד ממזריטש משווה בין נפש האדם כאיבר מהשכינה לטיפה מן הים: "כשצריך לבקש איזה דבר מהבורא יתברך, יחשוב שנשמתו היא איבר מהשכינה כביכול, כטיפה מן הים, ויבקש על השכינה, שמאותו דבר הוא חסר לשכינה"<sup>9</sup>. כאשר הטיפה היא בתוך הים, הרי היא חלק ממנו ואיננה ניכרת כלל. רק כאשר היא נפרדת מהים היא מובחנת כטיפה, אבל במקורה היא חלק מהים. כך גם נפש האדם ביחס לשכינה.<sup>10</sup>

כאשר עוסקת הקבלה והחסידות בא-לוקות השרויה בעולם, כוננת הדברים היא לשכינה, שהיא הספירה העשירית במערכת הספירות, והיא המייצגת את הא-לוקות בעולם. פירוש הדבר הוא שהקב"ה מקיים באמצעות שכינתו קשר קבוע עם נבראיו, מחיה אותם, מקיים אותם, מפעיל אותם ומשגיח עליהם. אולם השכינה השרויה בעולם איננה ניכרת ואיננה ידועה. העולם פועל לכאורה על פי חוקי הטבע, ויד הבורא איננה ניכרת בו כלל. אם כן, השכינה שרויה בעולם במצב של הסתר והעלם, ועל האדם מוטל לגלותה ולפרסמה.<sup>11</sup>

7 אור המאיר ח"א, עמ' שלד.

8 שם, ח"ב עמ' רצד.

9 מגיד דבריו ליעקב, סי' לב. וראו עוד א"א דסלר, מכתב מאלהו, כרך שני, ירושלים תשכ"ג, עמ' 47.

10 לנושא זה ראו עוד י' נבו, "השכינה ועולמנו - יחסי הגומלין באור כתבי ראשוני החסידות", הגות בחסידות, ירושלים תשע"ג, עמ' 217-218.

11 ב' זק, "גלות ישראל וגלות השכינה", בשערי הקבלה של ר' משה קורדובירו, ירושלים תשנ"ה, עמ' 254-255, מציינת שלפי דברי ר' משה קורדובירו יש לפרש את דברי חז"ל על ירידת השכינה לשכון בתחתונים לא כדברי משל, כי אם כדברים המתארים ירידה ממשית של השכינה. ירידת השכינה

זהו אפוא ייעוד המוטל על האדם, לגאול את השכינה, כלומר לגלותה לעין כול באופן שתאיר ותקרין על עולם ומלואו.

מנקודת מבט זו קיים קשר של תלות בין העולמות, ולאדם יש יכולת השפעה גם על עולמות עליונים, כפי שיידון בפרק האחרון. רעיון ירידת השכינה לשכון בעולמנו מצוי כבר במדרש: "אמר רבי שמואל בר נחמן: בשעה שברא הקב"ה העולם, נתאווה שיהא לו דירה בתחתונים כמו שיש בעליונים"<sup>12</sup>. מדברים אלה נובע הרעיון שהבורא ברא עולם כדי שברואיו יכירו בו וישבחוהו, שהרי אין מלך בלא עם. אולם כאשר האדם חטא נסתלקה השכינה, כפי שמתואר בהמשך המדרש. יצוין שכוחות הרע והסטרא אחרא, שאין להם כוח משלהם, אורבים לשכינה כדי לינוק את לשדה המחיה אותם. האדם יכול להשפיע במעשיו הטובים על מעמד השכינה, אם תהיה אם רחמנייה לעם ישראל, או במעשיו הרעים חלילה, אם תיהפך לכוח דמוני בעצמה.<sup>13</sup> ברקע הדברים עומדת המחשבה הבאה לידי ביטוי בדברי משורר התהלים על האדם: "ותחסרהו מעט מאלוקים וכבוד והדר תעטרהו, כל שתה תחת רגליו" (תהלים ה, ו). האדם נועד לשלוט בעולם. הוא יכול לבנותו ולשכללו אבל גם לקלקלו. הקב"ה מעוניין לסייע בידו, אבל לא לכפות עליו לקבל סיוע זה. בידו הבחירה אם לקבל סיוע והדרכה אלוקית או לדחותה וללכת בשרירות ליבו. אם ילך בדרך הנכונה, יקבל סיוע א-לוקי באמצעות השכינה השורה בעולם. אולם אם לאו – יגרום במעשיו לסילוק השכינה, וישאיר את עולמנו מרוקן מקדושה ומישות א-לוקית.

## תפילה למען השכינה

התפילה שהיא שעת שיח בין האדם לבוראו ומצריכה ריכוז ודבקות מרביים, נחשבת כשיאה של עבודת ה'. אולם עצם הרעיון שאדם עומד בתפילה לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, מעורר קושי ומציג סתירה פנימית בין שפלותו של האדם מחד לבין העזות שהוא מגלה בעומדו לפני הקב"ה בתפילה ובבקשה מאידך. החסידות פתרה קונפליקט זה בכך שאין לאדם לבקש על צורכי עצמו כי אם על צורכי השכינה.<sup>14</sup> הצורך להתפלל עבור השכינה נובע מההסתכלות על השכינה כעל הייצוג הא-לוקי בעולמנו. השכינה אומנם נשלחה לעולמנו למלא ייעוד, אולם מכיוון שהיא ישות שמיימית השרויה בעולם גשמי, היא נמצאת בו בגלות, ולכן יש צורך להתפלל עבור גאולתה. התפילה למען השכינה מעסיקה

לשכון בנשמות היא ירידה של כוח רוחני לשכון בתוך כוחות רוחניים דומים.

12 מדרש נתנחומא, מהדורת אשכול תשל"ב, נשא טז, עמ' תרפ"ח. וראו עוד ר' חיים מוולוז'ין, נפש החיים, בני ברק תשמ"ט, עמ' קיד. י' יעקבסון, בנתיבי גלויות וגאולות, תורת הגאולה של רבי מרדכי דאטו, ירושלים תשנ"ג, עמ' 114.

13 ראו י' תשבי, "שכינה", משנת הזהר, ח"א, ירושלים 1957, עמ' רכא-רכב.

14 לנושא זה ראו ר' שץ-אופנהימר, "התפילה כפשוטה ומקומה בחסידות", החסידות כמיסטיקה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 80-81.

כותבים רבים בני הדור השלישי לחסידות,<sup>15</sup> ובהם ר' זאב מז'טומיר: "כשרוצה להתפלל אל יעשה תפילתו קבע... להתפלל עבור צורך עצמו מה שהוא חסר, כי תפילה כזו אינה נחשבת למאומה לפעול עמה כלום בעולמות עליונים. כי אם כל עצמו ומגמתו... בעמדו להתפלל, היא רק עבור השכינה שהיא מקומה של עולם".<sup>16</sup>

ר' זאב מטעים שלא רק שאדם צריך להתפלל עבור השכינה ולא עבור עצמו, אלא שתפילה כזו איננה רצויה בעולמות עליונים. לדבריו, התורה עצמה נותנת לאדם עצות איך להתפלל: "בכאן באה תורתנו הקדושה ללמוד לאדם דעת, ליתן עצות לנפשו מה יאמר ומה ידבר בבואו להתחנך ולהתפלל לפניו יתברך... מאד יזהר האדם לבלתי ישים מגמתו ומחשבתו בהתחנך עבור צורך עצמו וכד', כי אם כל עצמו בהתאמצו עבור חסרון עליון".<sup>17</sup> אין זה פשוט להתפלל עבור השכינה, כי מי יאמר לו מה לבקש עבורה? לפיכך, צריך לשם כך הכוונה מגבוה. מודגש שגם בשכינה יש חיסרון שצריך להתפלל עליו. זאת ועוד, כאשר יתפלל על צורכי השכינה, ממילא יבוא על סיפוקו גם במילוי צרכיו האישיים: "לא לזה ישים נפשו לצער צרת עצמו, כי... מסתמא יש חסרון כזה בעולמות עליונים... ועל ככה הכין את לבו לדרוש ה' ולהתפלל עבור השכינה ותיקון מידותיה הקדושים. וכיון שנתקן במקום עליון, ממילא נתקן בחינת חסרונו למטה".<sup>18</sup>

הרעיון שכאשר ימולאו צורכי השכינה, ממילא יבואו גם צורכי האדם על סיפוקם, מקורו במחשבה שהשכינה השרויה בעולם כולו מצויה גם באדם ונותנת לו את חיותו ואת כוחו. מנקודת מבט זו, האדם הוא חלק מהשכינה ואיבר מאיבריה. הם מהווים ישות אחת המשפיעה זו על זו. לפי הקבלה, לשכינה אין כלום משלה. היא מקבלת את שפעה מהספירות שמעליה ומעבירה לעולם. האדם כמעשיו קובע האם יתווסף כוח בשכינה למלא את ייעודה או שהיא תתכווץ ותיעלם. במקרה האחרון, העולם יאבד שפע של טובה והשכינה עצמה, הזנוחה והשכוחה, תיפול כטרף קל לידי הסטרא אחרא האורב לה לינוק את לשדה.

המחבר מציג גם היבט נוסף, שלפיו על האדם מוטל לגאול את השכינה מגלותה ולהעלותה למקורה: "כי הנה המובחר של עבודת האדם זו תפילה. אמנם עיקר התפילה סדרו לנו אנשי כנסת הגדולה עבור תיקון עליון ולא לצורך עצמו הגשמיות, כי אם להוציא השכינה מגלות, אשר נודע שיש איברי השכינה בכלל המדריגות כולם, המוטל על עם קרובו ישראל להעלות משם למרום שבתם".<sup>19</sup> המחבר מטעים שהתפילה היא שיאה של עבודת ה', שהרי המתפלל עומד מול בוראו בשיח פנים אל פנים. עוד מודגש שתוכן התפילה הוא

15 ראו עוד א' גוטליב, "משמעותה של התפילה בקבלה", מחקרים בספרות הקבלה, תל אביב תשל"ז, עמ' 38-55. ב' זק, "התפילה", בשערי הקבלה של ר' משה קורדובירו, ירושלים תשנ"ה, עמ' 193-202.

16 אור המאיר, ח"א עמ' צח.

17 שם עמ' יח.

18 שם עמ' קב.

19 שם עמ' רד.

עבור הוצאת השכינה מהגלות. צ' קויפמן<sup>20</sup> מתייחסת לכוונת האדם בתפילה: "שצריכה להיות לייחד את השכינה וקוב"ה. כלומר, להגביר את האחדות בא-לוקות. הנחת היסוד של התפילה צריכה להיות אף היא הנחה אחדותית... כלומר, מדבק את ההוויה הא-לוקית הנמוכה בשורשה העליון ומעצים את האחדות".

השכינה בעולמנו שרויה בגלות. הצורך להעלותה למרום שבתה נובע מכך שהשכינה היא הנוכחות האלוקית בעולם התחתון המחיה ומקיימת אותו. אולם בהיותה שרויה בתוך עולם חומרי היא זקוקה לגאולה, שכן מדובר באורות אלוקיים שניתקו ממקומם. הנוכחות הא-לוקית בעולם רחוקה מתודעתם של רוב בני האדם והיא נסתרת מעיניהם. גאולתה היא אפוא השבתה למקורה האלוקי.<sup>21</sup> בעניין גלות השכינה, יצוין עוד שמכיוון שהאדם חושב מחשבה א-לוקית, לכן כאשר הוא חושב, המחשבה הא-לוקית פועלת בו. זאת מכיוון שאין שום פעולה אנושית שלא נעשית באמצעות חיות א-לוקית. גם הפעולות השליליות נעשות באמצעות חיות אלוקית אלא שהיא חיות אלוקית מעוותת. זה גורם לגלות השכינה, כי האדם גורר אותה למחוזות בלתי רצויים.

מן הראוי לשים לב, שלא כמו בקבלה, שהטעימה את השאיפה להעלאת השכינה ולהשבתה למקורה העליון, הורתה החסידות שהעלאת השכינה איננה החזרתה לעולמות עליונים, כי אז יתרוקן עולמנו מקדושה. המטרה היא אפוא לגלות את השכינה מתוך חביון הסתרה באופן שתאיר על עולמנו. בעניין ההבדל בין החסידות לקבלה, יושם לב שהחסידות העבירה את הדיונים התיאוסופיים אודות המתרחש בעולמות עליונים, כפי שנידון בקבלה, אל המתרחש בנפש האדם. החסידות מיתנה את היסוד המאגי המיסטי, והעבירה את מרכז הדיון לאדם ולתודעתו.<sup>22</sup> ההסבר לכך שהשבת השכינה למקורה הא-לוקי מרוקנת את העולם מקדושה מצוי בדברי ר' זאב מז'יטומיר: "וכך שמעתי בשם הבעש"ט זללה"ה. פעם אחת שאל לחכם הדור מעניין התפלה איך אתה נוהג ולאן פונה מחשבתך בשעת התפילה. והשיב לו: אני מקשר עצמי... להעמיק שאלה למעלה למעלה. אמר לו, אם כן, אתה מחריב את העולם, כיון שאתה מושך מהם חיותם להעלות ולהגביה למעלה, נשארים פרטי הנבראים בלי חיותם".<sup>23</sup> נראה לנו להוסיף שעצם העובדה שהבורא שלח את השכינה למלא ייעוד בעולם הזה, סותר את הרעיון של השבתה למקורה העליון, שכן מקומה הוא

20 בכל דרכיך דעהו, עמ' 100. וראו עוד מ' חלמיש, "לשם יחוד' וגלגוליו בקבלה ובהלכה", הקבלה בהלכה ובמנהגה, רמת גן תש"ס, עמ' 45-70.

21 לנושא זה ראו י' נבו, "מקומה של השכינה ומעמד הצדיק בספר תפארת שלמה, לר' שלמה מרדומסקי", הגות בחסידות, עמ' 138.

22 ראו ר' אליאור, "הזיקה שבין קבלה למציאות - רציפות ותמורה", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ג, ירושלים תשמ"ו, עמ' 107-114. הנ"ל, "קבלת האר"י, שבתאות וחסידות, רציפות היסטורית, זיקה רוחנית וזהות נבדלת", קולות רבים, ספר הזיכרון לרבקה שץ אופנהימר, עורכים ר' אליאור וי' דן, כרך ב, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כרך י, ירושלים תשנ"ו, עמ' 392.

23 אור המאיר, ח"ב עמ' רעג. וראו ג' שלום, "הצדיק", פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, עמ' 250.

בעולם הזה. אכן צריך האדם לדאוג לצורכיה בעולמנו, כלומר לגלותה ולפרסמה באופן שתקדין על עולם ומלואו.

שאלה נוספת שמעורר ר' זאב היא כיצד נדע איך להתפלל עבור השכינה: "ולזה אנו מתפללין ושואלין בסליחות... להיות הכרתינו חלושה ואין אתנו יודע עד מה איך להתפלל כאשר דורות הקודמות. שאלתינו ובקשתינו אשר הוא ברחמיו וברוב חסדיו יתן לנו בעצמו דיבורים בתפילה... מה להתפלל ומה לשאול לפניו עבור תיקון עולמות עליונים... כיון שנפשו יודעת מאד איך הוא חסור עיקר התפילה מה יאמר ומה ישאל לפניו יתברך בתיקון עולמות עליונים, לזה צריך עזר א-לוק". שאלה זו, שכותבים רבים אחרים לא עסקו בה, נובעת מתוך הנחה הגיונית, שהגם שאנו יודעים את הצורך להתפלל עבור השכינה, אין אנו יודעים מה הם צרכיה, ולשם כך צריך עזר מגבוה.

כותבים רבים מראשוני החסידות עסקו בתפילה למען השכינה. ר' יעקב יוסף מפולנאה (נפטר 1782), תלמיד הבעש"ט, כותב:

שכבר נזכר שכל תפילות האדם יהיה לתועלת השכינה... וכל מה שנחסר לאדם, הכל הוא בשביל החסרון שבשכינה. וצריך האדם להתפלל למלא חסרונה שמה. ובתיקון למעלה, ממילא נמשך למטה... אך הלב יודע מרת נפשו שאין כל העתים שוות. שאם חס ושלום יש לאדם איזה צער גדול ותפילתו הוא על עצמו, ואינו משים על לבו שצער זה הוא בשכינה, יותר היה ראוי להתפלל עליה... שהכל בה. או שהוא מתפלל, ובתוך כך נזכר שצריך להניח את עצמו ולהתפלל על השכינה, רק שאינו יכול להתאפק על צער עצמו. ואם יאמר שהוא מתפלל על השכינה, ובוחר לב הוא ה' היודע שאין זה אמת, אפשר שחס ושלום נדחה מכל... ועל כן יתפלל כפשוטו, לפי מה שאדם הוא במדרגה בעת ההיא, רק שיהיה פיו ולבו שווים. כי דובר שקרים לא יכון וכו'.<sup>24</sup>

בדברי הכותב מודגש הצורך להתפלל עבור השכינה. אולם הכותב מבין שהמציאות שונה ולא כל אדם מסוגל לכך, ובמיוחד כשהוא טרוד בצרת עצמו, לפיכך ר' יעקב יוסף, הגם שדרישתו להתפלל עבור השכינה מבוססת בתקיפות, מוותר לאופיו החלש של האדם ומשחרר אותו מדרישה זו, מכיוון שהאמת עומדת מעל לכול.

ר' אלימלך מליז'נסק (1717-1787) מחזיק אף הוא בדעה המקובלת: "דהנה אנחנו בגלות המר הזה אשר בצרותינו לו צר, וגלה השכינה עמנו, אין לנו לדאוג ולהתאונן אלא על גלות השכינה ולא לחשוב כלל על צרותינו, כי אם על צער וגלות השכינה. ואילו היה מגמותינו וצערנו רק על צער השכינה ולא על צערנו, בוודאי היינו נגאלים מיד. רק כי בשר אנחנו ובלתי אפשר לסבול צרותינו ומכאובינו, לכן ארכו לנו הימים בעוונות הרבים בגלות המר".<sup>25</sup>

24 תולדות יעקב יוסף, קארעץ תק"ם, צח ע"ב.

25 נועם אלימלך, ירושלים תש"ך, עמ' לג. וראו עוד מ' פייקאד, "המהלך החדש במגמותיה הרעיוניות חברתיות של החסידות", ההנהגה החסידית - סמכות ואמונת צדיקים באספקלריית ספרותה של החסידות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 142-143.



לדעת הכותב, קיים קשר בין התפילה למען השכינה לעניין הגלות. התפילה למען השכינה אמורה לגאול אותה מגלותה. אולם כיוון שאיננו מקפידים על כך, מתארכת לנו הגלות.

הסתכלות נוספת בנידון דידן, שמורה עם המגיד ר' ישראל מקוז'ניץ (1736-1814): "יש להתפלל בכוונה זאת, דהיינו, כי כל ההשפעות שאני רוצה להביא לעולם הוא עבור כבודך יתברך שתתנשא ותתעלה ויהיה לך תענוג מההשפעה... והנה בתפילה על דרך זה נסתם פי המקטרגים, כי אפילו שזה האיש אינו ראוי במעשיו לקבל שפע רחמנות, אבל בודאי הקב"ה ראוי להשפיע למען יתרומם כבודו ולמען תענוגו בהשפעה".<sup>26</sup> הכותב מדגיש שתפילה למען כבוד שמיים אמורה לסתום פי המקטרגים, ואז אפילו אם המתפלל איננו ראוי שתפילתו תקבל, במקרה זה היא תישמע. ר' ישראל מקוז'ניץ מתגלה ככותב "רך" שאיננו מכביד על המתפלל.

מההשוואה בין הכותבים נמצאנו למדים, שהגם שכולם שווים בצורך להתפלל עבור השכינה ולא עבור עצמו, כל אחד מאיר את הנושא מזווית ראייה שונה. ר' יעקב יוסף מציג מציאות שלפיה המתפלל טרוד בצרת עצמו עד כדי כך שאיננו מסוגל להתפלל למען השכינה. ר' אלימלך מתנה את היציאה מהגלות בתפילה למען השכינה, ואילו ר' ישראל מסנגר על המתפלל למען השכינה, בהנחה שתפילה זו סותמת את פיות המקטרגים. המשותף לשלושתם הוא הסתכלותם על התפילה למען השכינה מנקודת מבטו של המתפלל ומהתועלת שתצמח לו מתפילתו. לעומתם, ר' זאב מתרכז בשכינה עצמה ובתהליך המתרחש בקרבה. התפילה למען השכינה מועילה לה עצמה, גואלת אותה מגלותה ומחברת אותה מחדש עם עולמה המקורי שממנו התנתקה.

## ייעוד האדם בעולמו

ר' זאב מז'יטומיר הקדיש דיון לעניין תפקידו של האדם בעולמו, שעיקרו הוא הקמת קומת השכינה: "והנה תכלית עיקר עבודת האדם בעולם הזה, רק שיעסוק בתמיד בבנין קומת השכינה... וכל אדם מיישראל חייב להתאמץ ולהשתדל בכל יכולתו ולחפש בספרים להבין את העניין, ואז ימצא מבוקשו אפס קצת".<sup>27</sup> ניכר שהמחבר מביא בחשבון שאין זה ברור כיצד מבצעים זאת, ולכן הוא ממליץ ללמוד זאת מספרים. המושג "בניין קומת השכינה" מצריך ברור. כבר הזכרנו את עובדת היות השכינה ישות רוחנית השרויה בעולם גשמי, ולכן היא נמצאת בו בגלות. גאולת השכינה, שהיא בניינה, מוטלת על האדם. לדעת מ' בוכר,<sup>28</sup> "כל מה שאדם עושה חייב הוא לעשותו בכוונה לשם ייחוד עצמותה העליונה של הא-לוקות עם שכינתה השורה בעולם". אולם אין הכוונה לסילוקה של השכינה מעולמנו באופן שיישאר מרוקן מקדושה, אלא בניין קומת השכינה עניינו, גילוי השכינה הפועלת

26 ספר עבודת ישראל, בני ברק תשנ"ו, עמ' נא.

27 אור המאיר, ח"ב עמ' קיג.

28 בפרדס החסידות, תל אביב תשכ"ג, עמ' נז.

בעולם בהיחבא, פרסומה והוצאתה מחביונה לעיני כול, באופן שתאיר על עולם ומלואו. כך ידעו כל באי עולם ששכינתו של הקב"ה היא המחיה, מקיימת ומפעילה את העולם.<sup>29</sup>

המחבר מראה גם את הדרך הנכונה והראויה להשגת מטרה זו בידי האדם: "ועיקר תיקון בנין קומת השכינה כביכול, תולה בתיקון מלא קומתו של אדם מישראל".<sup>30</sup> כל תיקון חיצוני מצריך קודם כל תיקון פנימי של האדם עצמו. המחבר מורה לאדם את הדרך לכך, שהיא באמצעות קיום תורה ומצוות: "שיקיים בהתמדה יומם ולילה מבלי להתרפות לרגע".<sup>31</sup>

ר' שץ<sup>32</sup> מציינת ש"הקבלה הדגישה את מוטיב התיקון של הא-לוקות על ידי האדם המחזיר לה 'קומה שלימה'... הצדיק בונה את קומתו האישית... ומתוך כך הוא עשוי לתקן את העולם העליון ולהביאו לאחדות גמורה. ולא זו בלבד, שאז נוצרת אחדות בין עולם הא-לוקות והעולם השפל". המעוניין להגשים ייעוד זה בהצלחה, חייב לקדש את עצמו ולהכין את עצמו לכך: "וכן עתה בכל דור ודור ראוי להיות כל אחד מישראל הרוצה לגשת אל עבודת הקודש ולדבק נשמתו בא-ל, יראה וישכיל לטהר ולקדש בחינת קומתו מראש עד עקב להשראת א-לוקות. ולא יהיה שום אבר נפרד מהבורא ב"ה. ואז יתכן אפס קצה שיתגלה ויתפרסם באמצעותו – א-לקותו יתברך".<sup>33</sup> מודגש שעל האדם להכין את עצמו כ"כלי" הראוי להכיל את ההשראה האלוקית, באמצעות דבקות מתמדת בא-לוקים. אין זה מספיק שיהיה לאדם רצון טוב לעשות למען תיקון העולמות. עולמנו הוא עולם של העלם והסתור, ואיננו מודעים לתהליכים הפועלים בו והמשפיעים עליו. רבי זאב מטעים כי באמצעות הליכה בדרך התורה ישיג אדם את מטרת תיקון העולמות. עוד מוטעם, שאין אדם יכול לתקן דבר אם הוא עצמו איננו מתוקן. נמצא שהדרך לתיקון העולמות עוברת קודם כל בתיקון האדם עצמו, ותיקון העולמות הוא תוצאתו.

זאת ועוד, מכלל הן אתה לומד לאו. אם לא יקפיד האדם על הליכה בדרך זו, יגרום חלילה לסילוק השכינה ממנו: "כי כבר בארנו אשר עיקר עבודת אדם בעולם הזה לעשות שם לשכינה ולכוננה ולבנותה בקומה שלימה... והכלל שאין אמצעות בדבר, ולא נמלט האדם מאחת משתי פנים אלה, בעשות מעשים טובים, תיבנה ותיכונן קומת השכינה. ובעשות רע – משרה בקרבו השראת הטומאה וגורם בנין בקומת הסטרא אחרא. כי זה לעומת זה עשה האלוקים [קהלת ז, יד], וכשזה קם זה נופל".<sup>34</sup> המחבר מעמיד על הדילמה הברורה שאין בה כל פשרות. כל מעשי האדם משפיעים על העולמות. אם ייטה לדרך הטוב, ישפיע

29 וראו עוד ג' שלום, "פירושו של מרטין בובר לחסידות", דברים בגו, תל אביב תשל"ו, 381. הנ"ל, "דבקות או התקשרות אינטימית עם אלוקים בראשית החסידות [הלכה ומעשה]", דברים בגו, עמ'

339-338.

30 אור המאיר, ח"א עמ' שיח.

31 שם.

32 "למהותו של הצדיק בחסידות", מולד יח [תש"ך-תשכ"א], עמ' 366.

33 אור המאיר, ח"א עמ' רעט.

34 שם ח"ב עמ' רב.

על העולמות שפע של טוב וברכה. יגרום לאחדות בין קוב"ה ושכינתו, ויביא בכך שפע של טוב לעולמנו. אולם אם יבחר בדרך שאיננה נכונה, הרי ייתן חילו לסטרא אחרא שמצפה וממתין לכך. מעשים שאינם טובים גורמים לסילוק השכינה, כלומר לזניחתה ולשכיחתה. במצב זה היא נופלת לידי הסטרא אחרא היונק את לשדה ומתגדל ומתעצם: "כי זה כלל גדול, זה לעומת זה עשה האלוקים, ואין שלימות לקומת הסטרא אחרא, כי אם בהיות פגם חס ושלום בקומת השכינה".<sup>35</sup> הסטרא אחרא ניזון מפגם שיש בשכינה. פגם זה נוצר ממעשים שאינם רצויים. מוטעם שעיקר עבודת האדם לסתור את קומת הסטרא אחרא: "והכלל בזה, זאת עיקר עבודתנו בעולם הזה עתה, להוציא יקר מזולל, ולהעלות חלק הטוב שנתערב ברע, כללות קומת הסטרא אחרא. ובזה תולה עיקר הגאולה, בתשלום הבירור האמיתי, ותתרוקנה קומת הסטרא אחרא מכל וכל".<sup>36</sup> עולמנו הוא עולם של ערבוביה שבו מעורבים יחד טוב ורע. ייעודו של האדם הוא לעשות בירור ולהבדיל את הטוב מהרע. מצב של ערבוביה מאפשר לכוחות הטומאה והסטרא אחרא לינוק את לשדם של כוחות הטוב. לפיכך, מעשה הבירור מנטרל כוחו של הסטרא אחרא ומציגו ככלי ריק.

זה לעומת זה עשה האלוקים: עולם טוב מול עולם רע. כוחות קדושה מול כוחות טומאה. הנביא ישעיהו דיבר על עולם שיש בו טוב ורע: "יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע" [ישעיהו מה, ז].

עולמנו ניזון מכוח הקדושה האלוקי השורה בו, המגיע אלינו באמצעות השכינה. אולם לצדו קיימים גם כוחות טומאה וזוהמה המכונים סטרא אחרא. כוחות אלו ניזונים אף הם מכוח הקדושה, כך שאין שום דבר בעולם שאיננו מקבל את כוחו מהבורא. לפיכך הם יונקים את עוצמתם מכוחות הקדושה. השכינה המייצגת את הא-לוקות בעולם מקבלת את כוחה מהספירות שמעליה. הסטרא אחרא אורב לשכינה להפילה ולינוק את לשדה, כי היא מקור כוחו. הקב"ה ברא את האדם בעל יכולת בחירה, והטיל עליו את הייעוד לשמש לשון מאזניים ולהטות במעשיו את הכף. אם ילך בדרך נכונה, יחזק את כוחות הטוב. כלומר יגרום לאיחוד קוב"ה ושכינתו, דבר שמביא לידי זיווג פורה המשפיע שפע של טוב לעולם. בהיעדר מה שיפרנס אותם, הולכים כוחות הרע ומצטמקים ונחלשים. אולם לאדם יש גם יכולת לנצל את הכוח הא-לוקי שניתן לו לעשיית מעשים רעים. אם ילך בדרך שאיננה נכונה, יחליש את השכינה, יזנחנה וישאירנה זנוחה ושכוחה. במצב זה היא תיפול לידי הסטרא אחרא שיינק את לשדה, יתחזק ויתעצם.

## עבודה צורך גבוה

בקבלה ובחסידות עסקו רבות בעבודת האדם שנועדה למלא את צורכיהם של העולמות העליונים. רבי משה קורדובירו כותב: "כי שכינה בתחתונים צורך גבוה. כי בהיות האם

35 שם ח"א עמ' כו.

36 שם ח"ב עמ' סב.

מניקה חלב לילדיה, יתרבה החלב בדריה. וכן בהיות המלכות מנהגת העולם, היא בעצמה מחלקת מזון השופע לכל חייליה והתחתונים, ואז יתרבה בה השפע והטוב".<sup>37</sup> הכותב מטעים את הדמיון בין השכינה לאדם, בהסבירו שזוהי תופעה טבעית, שהמשפיע מקבל גם שפע מהמושפעים.

ר' זאב מז'טומיר נתן דעתו לנושא זה: "כי אם לאיש משכיל אשר כל עצמו ומגמתו ותשוקתו בעבודת הבורא, בתורה ותפלה ומעשה המצוות, כוונתו בהם לעשות נחת רוח ליוצרו, ואין כוונתו מצורך עצמו כלום, כי אם הכל לצורך גבוה".<sup>38</sup> עיקר כוונת עובד ה' היא לעשות נחת רוח ליוצרו. בדברי המחבר מובלע הרעיון שאין עשיית האדם מכוונת אך ורק לעשיית נחת רוח, אלא היא גם צורך גבוה. כלומר לא רק נחת רוח, אלא אף מילוי צרכים של עולמות עליונים. זאת ועוד: "מהראוי להיות זאת ישים האדם אל לבו בגשתו אל עבודת הקודש פנימה, מתורה ותפלה ומעשה המצוות יומם ולילה, עיקר מגמת נפשו רק עבור השכינה להוציאה מגלות. כי עיקר עבודתנו לא לצורך הדיוט, כי אם לצורך גבוה... להתפלל עבור השכינה... הכל תולה בפנימיות מחשבתו וקירות לבו לאן הוא פונה. וידע נאמנה, אם שם מגמתו בשביל הנאת עצמו שייטיב עמו הקב"ה אך טוב... אין עבודתו נחשבת לכלום ומאומה אין בידו, ואינו עובד אלא את עצמו ולא את הקב"ה".<sup>39</sup>

המחבר מגלה מעט מזעיר מהו צורך גבוה: הוצאת השכינה מגלותה. השכינה היא ישות א-לוקית המצויה בעולם גשמי. אומנם היא ממלאת ייעוד, אך היא נמצאת בו בגלות. גלותה מתעצמת כאשר בני אדם המתרחקים מחיי תורה ומצוות זונחים ושוכחים אותה. הליכה בדרך התורה ובכוונה ראויה, מעצימה את כוחה וגואלת אותה מגלותה.

הרעיון של עבודה צורך גבוה הוא נושא מרכזי בהגותו של ר' זאב, ומובא בספרו לרוב: ח"א עמ' ג, ט, יז, כג, לז, לח, נא, קא, דש, שיז, שיח, שנא. ח"ב עמ' יט, סג, פג, קיד, קפט, רוז, רח, רסב.

הרעיון שמעשי האדם מחזקים או מחלישים כוחות של מעלה, מצוי כבר בחז"ל: "וילכו בלא כח לפני רודף" [איכה א, ו]. ר' יהודה בר' סימון בשם ר' לוי בר' טרפון: בזמן שישראל עושין רצונו של הקב"ה, מוסיפין כח בגבורה של מעלה... ובזמן שאין עושין רצונו של הקב"ה, כביכול מתישין כח גדול של מעלה...<sup>40</sup> גם הספרות החסידית משופעת בנושא זה, לדוגמה: "כשהאדם מגביה את לבו ומוחו לעבודת הש"י, אז מעלה כל המלאכים לרום שמים העליונים ומשפיע להם חיות הקודש. ובאם לאו – חס ושלום "ויורדים בו" – יש להם ירידה על ירו, כמחז"ל [איכה א] מתישין כוחו של מעלה ח"ו. גם זאת צריך האדם להיות

37 פרדס רימונים, ירושלים תשנ"ח, עמ' עט. ראו עוד ב' הוס', "השפעת האדם על האלוקות", על אדני 19 - הקבלה של ר' שמעון אבן לביא, ירושלים תש"ס, עמ' 192-211.

38 שם ח"א עמ' ג.

39 שם ח"ב עמ' עז-עח.

40 איכה רבה א, לג.

תמיד מחשבתו איך שכל הכוחות כולם העליונים כולם כאחד תלויים במעשה האדם, הן להעלותם או להיפך ח"ו".<sup>41</sup>

כיצד נהלום את המחשבה שעולמות עליונים זקוקים לעבודתו של האדם? איך זה שעולמות נצחיים נזקקים לאדם שהוא יצור חולף? י' אביבי,<sup>42</sup> מסביר ש"השכינה שעליה דברו חכמים, היא על פי המקובלים – ספירת מלכות. תוספת הכח בגבורה של מעלה... היא על פי המקובלים, תוספת רוח הקודש בספירות הנאצלות... ועל כן הוא צורך גבוה. עבודת האדם המוסיפה כח בגבורה... היא... גמילות חסד עם הבורא". הכותב מבהיר שתוספת הכוח שמזרים האדם כלפי מעלה היא בתחום הספירות בלבד ולא למעלה מכך. אולם לדעת מ' אידל,<sup>43</sup> מדובר על הא-לוקות עצמה, ועל יכולתו של האדם להוסיף בה כוח באמצעות קיום המצוות ואחרי הביאו את המדרש מאיכה רבה בדבר התשת כח של מעלה: "שוב נתפס החטא כמחליש את הכח הא-לוקי, ולעומתו, הערכיות הנובעת ככל הנראה מקיום המצוות, מוסיפה לכח הא-לוקי. אפשר להניח של'גבורה' ניתן כח שכבר קיים בעולם העליון... או לחילופין, שכח זה נוצר על ידי מעשי האדם ומעורה לתוך הא-לוקות".<sup>44</sup>

יושם לב לכך שהחוקרים מתייחסים לתופעה ומסבירים אותה מבלי לתת את דעתם לסיבותיה. כלומר, איך יתכן שעולמות עליונים זקוקים להתערבות האדם. ר' שץ<sup>45</sup> מציינת ש"אף פעם לא הוסבר בקבלה באופן בהיר, כיצד אפשר הדבר, שמחשבתו של האדם עושה רושם למעלה ומשפיעה על התהליכים שבעולם הא-לוקי. המגיד הוא שניסה לראשונה, מתוך העמדה האימננטית-סטית, לזהות את התהליכים הפסיכולוגיים עם התהליכים התיאוסופיים".

נראה לנו שהרעיון של עבודה צורך גבוה, שראשיתו בספרות חז"ל והמשכו בקבלה ובחסידות, יסודו בטיבו של העולם שרצה הקב"ה לברוא. האדם נברא גוף גשמי, אבל נשמתו חצובה מכיסא הכבוד. העובדה שהבורא שתל באדם נשמה א-לוקית וברא אותו בצלמו כדמותו, מלמדת שהבורא רצה שהאדם יהיה גם שותף בניהול העולם, כפי שאכן כתוב בתורה בפרשת הבראיה: "פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה" [בראשית א, כח], וכפי שאמר משורר התהלים: "ותחסרהו מעט מא-לוקים וכבוד והדר תעטרהו כל שתה תחת רגליו" [תהלים ח, ו]. זאת ועוד, הקב"ה ברא עולם שיש בו קשר בין עליונים לתחתונים. קשר של זיקת גומלין והשפעה הדדית. בבראשית ב, ה נאמר: "וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ... כי לא

41 ר' אברהם יהושע העשיל, האוהב ישראל, בספרו אוהב ישראל המפואר, בני ברק תשנ"ג, עמ' לא.

42 "הסטוריה צורך גבוה", ספר היובל לרב מרדכי ברויאר, ח"ב, עורך מ' בר אשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 710.

43 קבלה היבטים חדשים, תל אביב תשנ"ג, עמ' 174-175.

44 וראו עוד מ' גודמן, סודותיו של מורה הנבוכים, אור יהודה 2010. עד כמה שידעתי מגעת ועד כמה שהצלחתי לבדוק, הכותבים החסידיים מדברים על תיקון השכינה או על תוספת כוח בעולמות עליונים, אבל לא על תוספת כוח בא-לוקות עצמה, דבר המצוי רק אצל ר' חיים חייקא מאמדור בספרו חיים וחסד.

45 החסידות כמיסטיקה, עמ' 126.

המטיר ה' א-לוקים על הארץ...". רש"י<sup>46</sup> כותב: "לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתם של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם, התפלל עליהם וירדו וצמחו האילנות והדשאים". מדברים אלה עולה זיקת הגומלין בין העולמות. מבלי לקרוא לדבר בשמו, רש"י מעמיד על איתערותא דלתתא (התעוררות מלמטה). בכמה מקומות בחז"ל מצוי הרעיון שהקב"ה מתאוה לתפילתם של צדיקים.<sup>47</sup> כלומר הקב"ה מתאוה שתפילת הצדיקים תגרום לאיתערותא דלתתא, כדי שיושפע שפע של טוב לעולמנו. הקב"ה ברא את העולם כדי לפרסם את מלכותו כי אין מלך בלא עם, והנביא ישעיהו מעיד על כך: "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו" (מג, כא). השפעת האדם איננה מצטמצמת לעולמנו בלבד, ויש ביכולתו להשפיע גם על עולמות עליונים. הקב"ה ברא אדם בעולם הגשמי ושתל בו נשמה שמקורה בגובהי מרומים, ונשמה זו שליטה בעולם הגשמי, כן יש ביכולתה להשפיע גם על עולמות עליונים. הרעיון שאדם בתפילתו משפיע על ירידת השפע מעולם עליון לעולם תחתון, מניח את הקשר שבין העולמות ואת השפעת הגומלין שביניהם.

## התאיינות

תנאי בסיסי הדרוש לאדם כדי להידבק בבורא הוא ביטול עצמיותו ואנוכיותו, שכאשר אדם מסתכל על עצמו או על כלי מסוים כבעל מעמד עצמאי, הרי הסתכלותו היא ראייה פגומה המנתקת אותו משורשו הא-לוקי. בכך הוא גורם להסתרתה ולהיעלמותה של השכינה.<sup>48</sup> נושא זה בא לידי ביטוי בהגותו של ר' זאב מז'יטומיר: "והאמת כן דרכם של חכמים אמיתיים, מקטינים את עצמם בכל פרטי עתים ורגעים נגד גדלות ורוממות א-לקות. ובכל מקום שנתנו חכמים עיניהם, אינם מסתכלים כי אם התלכשות א-לקות הגנוז בפרטי הנבראים והדוממים והצומחים".<sup>49</sup> נראה כי עצם הראייה של א-לוקות בכל דבר ודבר, היא עצמה גורמת להתאיינות: "אשר זה תורת האדם להקטין את עצמו לאין המוחלט נגד גדולתו ורוממותו יתברך".<sup>50</sup> רק במחיקת תודעת ה"אני" ובביטול ה"יש" והפיכת עצמו ל"אין", יכול האדם לקרוע את המסכים המבדילים בינו לבין א-לוקיו ולגלות בקרבו את האור הא-לוקי. ה"יש" הוא מטבעו בעל מסגרות וגבולות, וזה מונע את הדבקות בבורא שהוא אינסוף ונעדר גבולות.<sup>51</sup> לפי השקפה זו, ה"יש" האמיתי הוא הקב"ה, אבל הוא נחשב ל"אין" מכיוון שהוא אינסוף ומציאותו נעלמת.

46 על פי חולין ס ע"ב.

47 בעניין תפילת האמהות שהיו עקרות: יבמות סד ע"א. תנחומא תולדות ט. בעניין צעקת בני ישראל לפני קריעת ים סוף: שמות רבה כא, ה.

48 ראו עוד י' יעקבסון, בנתיבי גלויות וגאולות, תורת הגאולה של רבי משה דאטו, ירושלים תשנ"ו, עמ' 114.

49 אור המאיר, ח"ב עמ' קכ.

50 שם עמ' י'.

51 ראו ה' צייטלין, בפרדס החסידות והקבלה, תל אביב תשכ"ה, עמ' 26. ר' אליאור, "בין התפשטות הגשמיות לבין התפשטות האהבה גם בגשמיות", כמנהג אשכנז ופולין, ספר היובל לחנא שמורק, עורכים י' בר טל ואחרים, ירושלים תשנ"ג, עמ' 217.

המגיד ממזריטש מעמידנו על כך, שמי שמתייחס אל עצמו כ"יש" גורם בכך חיץ בינו לבין א-לוקיו, שהרי ה"יש" הוא כלי גשמי שאיננו יכול לקלוט ולהכיל את אור אינסוף: "צריך האדם לחשוב את עצמו כאין, וישכח את עצמו מכל וכל, ויבקש הכל בכל תפילתו על השכינה... מה שאין כן כשהוא דבוק בגשמיות עולם הזה, הוא דבוק בהתחלקות טוב ורע... וכן כשחושב את עצמו ל"יש" ומבקש צרכיו, אז אין הקב"ה יכול להתלבש בו, שהוא יתברך אין סוף ואין כלי יכול לסבלו, מה שאין כן כשחושב עצמו ל"אין" כנ"ל".<sup>52</sup>

ה"יש" הוא מציאות הנתונה בתוך מסגרת גשמית ויש לו גבולות המהווים חיץ בין האדם לא-לוקיו. ה"ש" הוא מציאות סופית, ואין דבר סופי יכול להכיל את האינסופי. מה שאין כן ה"אין" שהוא נטול גבולות.<sup>53</sup> בביטול העצמיות האדם מגלה את דעתו, שאין הוא יצור בעל קיום עצמאי אלא יציר כפיו של הבורא ומשמש כלי לעשיית רצונו. יצוין שההתאיינות וביטול העצמיות מתרחשים בתודעתו של האדם ובמחשבתו. תודעת ישותו העצמית כגורם בעל משמעות היא החוצצת בין האדם לבין א-לוקיו.

נושא ה"יש" וה"אין" במחשבת החסידות נותן עניין לתורת "אחדות ההפכים", המלמדת שכל דבר מגלם בעת ובעונה אחת דבר והיפוכו. זאת מכיוון שמול כל "יש" מצוי גם "אין". כלומר, מול כל מציאות גשמית מצויה מהותה האבסטרקטית שהמציאות הגשמית היא לכושה. לפי זה אין שום דבר שכולו גשמיות בלבד, ואין שום מציאות רוחנית שהיא כזו בלבד. כל ההוויה מורכבת ממציאות גשמית נגלית ומיסוד אלוקי הנותן לו את חיותו בהסתר. שני תחומים אלו מקיימים ביניהם יחס דיאלקטי, שבמסגרתו יש לכל צד שאיפה הפוכה. הרצון הא-לוקי שואף להתגלות בעולמנו, בעוד ההוויה הגשמית שואפת אל מקורה הא-לוקי הנסתר.<sup>54</sup> נראה כי נושא "ההתאיינות" המבטל את המחיצות בין האדם לבורא, מעלה קושי אמוני.

ההתאיינות מצמצמת את הבחירה החופשית ופוגמת בהתלבטות הקודמת לכל עמידה בניסיון. החיים מציגים לעובד ה' דילמות דתיות מוסריות. ביטול ה"אני" מבטל את הצורך בהפעלת שיקול דעת ובהכרעה פרי בחירה חופשית. לדוגמה, הניסיון לתאר את אברהם אבינו בפרשת העקידה כמי שקיבל את צו ה' מתוך התאיינות וביטול עצמי, עוקרת את מבחן העמידה בניסיון. נראה לנו כי הפתרון נעוץ בהכרה שההתאיינות עצמה איננה מובנת מאליה, וניתן להשיגה רק בעבודה עצמית מאומצת ובחינוך עצמי, שקדמו להם התלבטות ועמידה בניסיון.

52 מגיד דבריו ליעקב, סי' קי.

53 ראו עוד ר' אליאור, "בין ה"יש" ל"אין", עיון בתורת הצדיק של ר' יעקב יצחק החוזה מלובלין, צדיקים ואנשי מעשה, מחקרים בחסידות פולין, עורכים ר' אליאור ואחרים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 167-218.

54 ראו ר' אליאור, "אחדות ההפכים - ה"ש" וה"אין", חירות על הלוחות, משרד הביטחון, תש"ס, עמ' 139-149. הנ"ל, "יש" ו"אין" - דפוס יסוד במחשבת החסידות, משואות, מחקרים בספרות הקבלה ובמחשבת ישראל, מוקדשים לזכרו של פרופ' אפרים גוטליב ז"ל, עורכים מ' אורון וע' גולדרייך, ירושלים תשנ"ד, עמ' 53-74.

## ההתמודדות עם מחשבות זרות

ראשי החסידות שראו בתפילה יסוד חשוב בעבודת ה', התלכטו בשאלת המחשבות הזרות הטורדות את האדם בשעת התפילה או הלימוד. במחקר החסידי נעשה ניסיון להגדיר מהן המחשבות הזרות: ע' אטקס<sup>55</sup> כתב: "מונח זה רווח בספרות המוסר ובספרות החסידית, במשמעות של הרהורי עבירה או סתם מחשבות חולין המתפרצות לתודעת האדם בשעת התפילה. בחוגי המקובלים שלטה ההשקפה שמקורן של המחשבות הזרות הוא הסיטרא אחרא, ולכן תפילה שמחשבות זרות מתערבות בה, נחטפת על ידי הסיטרא אחרא". ר' מרגולין<sup>56</sup> מעמיד על התהליך המתרחש בתודעת המתפלל: "אם מציאותו הפנימית של האדם נקבעת על ידי מחשבותיו, הרי המחשבות הזרות על דברים גשמיים, אינן רק מטרידות את כוונתו הפנימית של המתפלל, הן כופות עליו להפך בעצמו לגשמי. מחשבות אלו מונעות את תכלית התפילה שהיא איחוד החומריות האנושית עם הרוחניות שבאדם... האיחוד הנעשה בתודעתו של האדם, מותנה בכך, שהאדם שהוא כשלעצמו גשמי, ימיר לפחות את מחשבותיו הגשמיות במחשבות על המהות הרוחנית שביסוד כל מצוי גשמי".

לדעת המגיד ממזריטש, המחשבות הזרות נשלחות לאדם משמיים כדי להעלותן: "וכבר ידעת שאם באה לאדם איזה מחשבה זרה בלימודו או בתפילתו, היא איננה מקרית, כי יש עת לכל חפץ... והגיע עת וזמן להעלות בקדושה. הנה אז צריך האדם להתעורר מאד מאד, כי לא לחנם באה זאת המחשבה אם לא להעלותה, ואם לא עכשו אימתי".<sup>57</sup> מדברי המגיד עולה שהמחשבות הזרות נשלחו לאדם כדי להעלותן. משמע, בעליהן הוא אדם זכאי שהקב"ה ממשיך לזכותו. הנושא נידון גם בהגותו של ר' שניאור זלמן מלאדי:

ואפילו אם נופלים הרהורי תאוות ושאר מחשבות זרות בשעת העבודה בתורה או בתפילה ככוונה, אל ישית לב אליהן, אלא יסיח דעתו מהן כרגע. וגם אל יהי שוטה לעסוק בהעלאת המידות המחשבה זרה, כנודע, כי לא נאמרו דברים ההם אלא לצדיקים שאין נופלים להם מחשבות זרות שלהם, כי אם משל אחרים. אבל מי שנופל לו משלו, מבחינת הרע שבלבו... איך יעלהו למעלה והוא עצמו מקושר למטה? אך אף על פי כן, אל יפול לבו בקרבו להיות מזה עצב... אלא אדרבה, יתחזק יותר ויוסיף אומץ בכל כוחו בכוונת התפילה בחדווה ושמחה יתרה... ונודע דרך הנלחמים וכן הנאבקים יחד, כשאחד מתגבר, אזי השני מתאמץ להתגבר גם כן בכל מאמצי כוחו. ולכן כשהנפש הא-לוקית מתאמצת ומתגברת להתפלל, אזי גם הקליפה מתגברת כנגדה לבלבלה ולהפילה במחשבה זרה שלה.<sup>58</sup>

55 "הבעש"ט כמיסטיקן ובעל בשורה בעבודת ה'", צדיק ועדה, עורך ד' אסף, ירושלים תשס"א, עמ' 147-146.

56 מקדש אדם, עמ' 182, 190.

57 אור תורה, ברוקלין תשמ"ד, בחוקתי, עמ' 86. וראו עוד, מ' חלמיש, "ההתמודדות עם חובת הכוונות", קולות רבים, ספר היובל לרבקה שץ-אופנהימר, ח"א, עורכים ר' אליאור וי' דן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 217-258.

58 ע' אבן ישראל (שטיינזלץ), ביאור התניא, ליקוטי אמרים כז-לז, ירושלים תשנ"ב, עמ' 29-33. וראו



האדרמו"ר הזקן מסתייג מרעיון העלאת המחשבות הזרות, כי אין זה שווה לכל נפש. רק יחידי סגולה יכולים לעשות זאת, בעוד האחרים הנמצאים בעצמם בדרגה נמוכה, איך יוכלו להעלות מחשבות אלו? ר' אפרים מסדילקאב, נכד הבעש"ט, מבהיר שמכיוון שמקורן של המחשבות הזרות בא-לוקות, אם מחזירן למקורן ומעלה אותן לקדושה, הן מתהפכות לטובה: "ואני אומר לפי אשר קבלתי, כי כל המחשבות הן קומות שלימות, והן באים לאדם לפי שרוצים תיקונים. וכשאדם מתבונן בזה ויודע כי השי"ת ב"ה וב"ש הוא שורש לכל המחשבות וממנו באים כל המחשבות, ומחזירם לשורשם, כידוע ממארי אבא זקני זלה"ה, ומתהפכים כל המחשבות לטובה ומעלה אותן לקדושה".<sup>59</sup> ר' אפרים מתקרב לדעת המגיד ממזריטש, שלפיה המחשבות הזרות הן תופעה חיובית ומכובדת.

ר' זאב מז'טומיר, נזקק אף הוא לנושא זה, ומתייחס למקורן של המחשבות הזרות: "אם נופל במחשבתו מחשבות של משה ומתן ושאר צרכיות הגשמיות, מסתמא לבו חסר וריקן מכל טוב ומחשבותיו מעורבות מהבלי העולם ושטותו".<sup>60</sup> המחשבות הזרות הבאות לאדם בשעת התפילה, מקורן במחשבות חולין שחשב במשך היום: "כל מחשבותיו וצירופים שעשה ופעל כשיוצא לפעלו ולעבודתו... ודבר עם הערלים ונשא ונתן בהם, עתה בשעת תורה ותפלה באים לו נגד פניו, והם הם המחשבות זרות הבאים לאדם בתוך תורה ותפלה ורצונם שיעלה אותם אל מקומם הרמתה".<sup>61</sup> וכן בפירושו לח"א עמ' לב.

נושא המחשבות הזרות מעסיק כותבים רבים, אולם מקורן ומטרתן ודרך ההתגברות עליהן שנויים במחלוקת. לדעת המגיד ממזריטש, המחשבות הזרות נשלחות אל המתפלל משמיים כדי לגאלן ולהעלותן. ר' שניאור זלמן מלאדי (1749-1812) מבחין בין מחשבות זרות הנאחזות בתפילת הצדיק, לבין כאלה שהן נחלתו של האדם הפשוט. הראשונות הן מחשבות זרות המבקשות את תיקונן, האחרונות הן מחשבות זרות של החושב עצמו. המחבר מייעץ כיצד יש להלוטם תופעה זו. לדבריו, יש להתחזק בתפילה ובכוונתה וכך יתגבר. ר' אפרים מסדילקאב מבהיר שמכיוון שמקורן של המחשבות הזרות הוא א-לוקי, אם מחזירן למקורן ומעלה אותן לקדושה, הן מתהפכות לקדושה. ר' זאב מז'טומיר סבור שהמחשבות הזרות מקורן במחשבות חולין של יום-יום המבקשות את תיקונן. נמצא שהמגיד רואה במחשבות הזרות תופעה חיובית, לזכותו של המתפלל. ר' שניאור זלמן מציג דרכים כיצד להתגבר עליהן, ונראה שהוא היחיד העושה זאת. ר' אפרים מציג את מקורן הא-לוקי, בעוד שר' זאב – את מקורן האנושי.<sup>62</sup>

עוד ע' אטקס, בעל התניא רבי שניאור זלמן מלאדי וראשיתה של חסידות חב"ד, ירושלים תשע"ב, עמ' 57. מ' חלמיש, נתיב לתניא, תל אביב תשמ"ח, עמ' 166-167. ג' שגיב, "ההתמודדות עם מחשבות זרות: בין מאבק להעלאה", בית צ'רנוביל ומקומו בתולדות החסידות", ירושלים תשע"ד, עמ' 303-319.

59 דגל מחנה אפרים, ירושלים תשנ"ד, עמ' קעז.

60 אור המאיר, ח"א עמ' רסא.

61 שם עמ' סו.

62 י' וויס, ראשית צמיחתה של הדרך החסידית, ציון טז [תשי"א], עמ' 92, מציין שלשיטת הבעש"ט,

הבעיה איננה מה לעשות כדי להינצל מהמחשבות הזרות, אלא מה לעשות כדי לתקן.

גדולי החסידות ראו בתפילה כלי חשוב להשגת הקשר עם א-לוקים. חלקם השקיעו את הגותם בבירור הגורמים להופעת המחשבות הזרות, ואחרים ביקשו לברר את דרכי ההתגברות עליהן. ההנחה היא שהאימנציה הא-לוקית מחיה הן את הטוב והן את תחומי הרע. לפי זה, גם במחשבות הזרות מצויה חיות א-לוקית. מקור המחשבות הללו הוא א-לוקי, ורק בתודעתו של האדם הן נסתלפו ונתעוותו. העולם שלנו הוא עולם כאוטי, שטוב ורע, חיובי ושלילי, משמשים בו בערבוביה [נושא שיפותח בפרק הבא]. גם החשיבה האנושית איננה חשיבה טהורה ומעורבים בה רגשות. כך גם מחשבות זרות, כלומר מחשבות שאינן קשורות לתפילה, חודרות למחשבת המתפלל דווקא בשעה שהוא מעוניין להתרכז בתפילה בלבד. סיטואציה זו של תפילה ולימוד היא שעת התעלות המתאימה לתיקון תחומים שהתעוותו. לפיכך, דווקא בשעה זו חודרת מחשבה זרה למחשבת המתפלל ומבקשת את גאולתה.<sup>63</sup> אולם עדיין לא ברור כיצד מעלים מחשבות זרות. לר' זאב תשובה לשאלה זו: "מאיין באין לאדם מחשבה זרה בתוך התפלה ועסק התורה. בהיות שאינו מכוון מחשבותיו בעוסקו בגשמיות לעשות הכל בהתקשרות, ועושה צירופים בחיצונים, באים אחר כן אלו האותיות והצירופים שיהפוך אותם לצירופי תורה ותפלה, להעלותם לשורשם מקומה הרמתה מאין שנמשכו האותיות".<sup>64</sup>

האותיות נתפסות כאבני בניין של העולם. באמצעות צירופי אותיות באופן נכון, ניתן להגיע לתוצאות טובות ולהישגים. אם עושה צירופים בלתי נכונים, הוא מקבל תוצאות בלתי רצויות המבקשות את תיקונן. אולם באמצעות צירופים נכונים יכול המתפלל להעלות את אותן אותיות המרכיבות את מחשבותיו הזרות ולגאלן. גאולתן של המחשבות הזרות קשורה בהחזרת העולם לסדרו, בהפרדה בין טוב לרע באופן שיוברלו זה מזה. הרע המעורב בטוב יונק ממנו את חיותו. הפרדתו מהטוב מנטרלת את כוחו ומחלישה אותו, ובכך מחזקת את כוחות הטוב בעולם.

## העלאת ניצוצות קדושים

נושא העלאת הניצוצות הקדושים, שתפס מקום נכבד בקבלה ובחסידות, מקורו ברעיון הבריאה והשבירה מיסודו של האר"י הקדוש. ההנחה שהעולם נברא, מניחה שהוא היה זקוק למקום כדי להיברא בו. אולם כיצד ייברא, והרי הקב"ה מלוא כל הארץ כבודו? הקבלה הלוריאנית מסבירה שהקב"ה צמצם את עצמו אל מסתרי חביונו, ובחלל שנוצר נברא העולם. בתהליך הבריאה נמשך אור חזק מאוד אל ה"כלים" שנבראו כדי לקבלו, אולם מסיבות שאינן ברורות כל צרכן נשברו ה"כלים" מחמת עוצמת האור שלא יכלו להכיל. האורות נתפזרו ושקעו בתהום שהוא תחום ממשלת הקליפות והטומאה. כתוצאה מכך, העולמות שנבראו כוללים ניצוצות קדושים המשוקעים בתחומי הסטרא אחרא, מצויים שם בשביה ומצפים לגאולתם.<sup>65</sup>

63 וראו עוד י' נבו, "נתיבי עבודת ה' בהגות החסידית בראשית דרכה", הגות בחסידות, עמ' 252-256.

64 אור המאיר, ח"א עמ' לב.

65 אין באפשרותנו להאריך בנושא זה. המעוניין יעיין באנציקלופדיה עברית, ערך חסידות, כרך

רבים מהכותבים החסידיים נזקקו לסוגיא זו. ר' יעקב יוסף מפולנאה: "כי אחרי חטא אדם הראשון שערב טוב ברע, ונפלו ניצוצין בד' חלקי דומם, צומח, חי, מדבר. לכן צריכים כל הנבראים שבעולם להתקן ולהתברר ולעלות עד חומר הראשון שהיה להם בעת יצירת העולם... ועל ידי אכילת האדם כוונה ראויה, נתקן הכל. וכל מעשנו ותורתנו ותפילתנו ועשיות המצוות, וגם מעשה הגשמי בכל משא ומתן ועשיית לט מלאכות, הכל לברר הניצוצין".<sup>66</sup> ר' יעקב יוסף מסביר שניצוצות קדושים נפלו גם כתוצאה מחטא אדם הראשון. אנו חיים אפוא בעולם כאוטי שבו מעורבים טוב ורע, חיובי ושלילי. בכל עשייה אנו מבררים את הטוב מהרע. כך במלאכות וכך באכילה, אנו מעלים ניצוצות קדושים ומתקנים בכך את עכירתו של העולם. באמצעות הברכה אנו מפרידים בין הצד הגשמי של המאכל לבין התחום הא-לוקי המחיה אותו ונותן לו את ערכו, כפי שעולה מדברי ר' ישראל המגיד מקוזניץ: "דהגוף נהנה מגשמיות המאכל, והנשמה – מרוחניות המאכל. והרוחניות המאכל הן ניצוצות קדושים, שבכל דבר יש ניצוצות קדושים שנכנסו לשם... ועל ידי שאדם אוכל ונכנס בתוכו אותן ניצוצות, ובכך זה מברך ברכת המזון ואומר דברי תורה, הוא מעלה אותן ניצוצות".<sup>67</sup> הכותבים מסכימים שעל האדם מוטל לגאול את אותם ניצוצות, והוא עושה זאת באמצעות תפילה, ברכות וקיום המצוות.

הגם שהעלאת ניצוצות היא משימה המוטלת על עם ישראל, ניתן לבצעה רק על ידי מי שאיננו דואג להנאת עצמו אלא לצורכי השכינה. עוד מודגש, שנראה לכאורה שבמקומות נמוכי דרגה אין השכינה שורה. אולם לאמיתו של דבר, אין זה כך. השכינה שרויה בכל דרגות הנבראים, מהגבוהים ביותר ועד הנמוכים. היא המחיה אותם, ונוכחותה מגעת עד הדיוטות התחתונות ביותר של ההוויה. ר' זאב מז'טומיר כותב: "להוציא אברי השכינה מהגלות... ואיש אשר אלה לו לשום עיקר מגמתו רק עבור גבוה ותיקון אברי השכינה, ולא חש להנאת עצמו, כוחו יפה לגרום יחודים בהעלאת ניצוצין קדישין אפילו ממדרגות הנמוכים, כנראה לכאורה שאין שם השראת הקדושה".<sup>68</sup> כאמור, מכיוון שהשכינה מחיה כל דבר ושרויה בכל דבר, הרי כל הדברים נחשבים כאיבריה והעלאתם היא גם גאולתה. תהליך העלאת הניצוצות הקדושים מרוקן את קומת הסטרא אחרא מחיותו: "כאשר ישראל משלימים ומתמימים את עצמם בתכלית הבהירות והזכות, לברר מדרגות התחתונים לקשרם לשורשם, ומעלים משם ניצוצות קדושות... אשר בזה תולה אורך זמן הגלות, עד שתתרוקנה

יז, עמ' 771-773. י' תשבי, תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י, ירושלים 1942. ג' שלום, "קבלה ומיתוס", פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, ירושלים תשמ"א, עמ' 105-107. מ' אידל, "על תולדות מושג ה'צמצום' בקבלה ובמחקר", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, י' תשנ"ב, עמ' 59-110. על ההבדל בין תורת ה'צמצום' הלוריאנית לחסידית, ראו ר' אליאור תורת אחדות ההפכים, ירושלים תשנ"ג, עמ' 79-89. הנ"ל, "קבלת האר"י, שבתאות וחסידות", קולות רבים, ספר הזיכרון לרבקה שץ אופנהימר, עורכים ר' אליאור וי' דן, כרך ב, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, יג [תשנ"ז], עמ' 379-397.

66 תולדות יעקב יוסף, קארעץ תק"ם, עמ' תרע"ט-תר"פ.

67 עבודת ישראל, בני ברק תשנ"ו, עמ' רנד.

68 אור המאיר, ח"ב עמ' ה.

קומת הסטרא אחרא מכל טוב. וכיון שזכו ישראל... ממילא יקרבו זמן הגאולה".<sup>69</sup> התמונה העולה מהתיאור היא שניצוצות של קדושה נמצאים בשביה במחוזות האפלים של הסטרא אחרא. שם הוא מנצל אותם ויונק את לשדם ומהם הוא חי. לפיכך, ריקון כוחו מקרב את הגאולה, שכן שחרור ניצוצות קדושים משביים גואל אותם, וכך גם את המציאות כולה.<sup>70</sup>

רבי זאב רואה בהעלאת ניצוצות קדושים את תמצית עבודת ה' של איש ישראל: "מהות עבודת אדם בעולם הזה – להעלות ולהגביה ניצוצות קדושות ואותיות התורה המלוכשים בפרטי המדרגות, והם איברי השכינה השוכנת בהם להחיותם... ובהיותם לוקחים לעצמם משם רמיזא דחכמתא לעבודת הבורא, בזה כוחם יפה להוציא משם ניצוצות קדושות למקומם הרמתה. ובתנאי שכל מגמתם רק לצורך גבוה ולא לצורך עצמם, אזי גאולה יתנו לניצוצות קדושות המלוכשים שם".<sup>71</sup> מוטעם שהשכינה שורה "בכל פרטי המדרגות", כלומר בכל פרט ופרט של הבריאה – מגבוה ועד נמוך. וכן שמעשה העלאת הניצוצות אמור להיות לצורך גבוה ולא לצורך עצמו, שהרי הניצוצות הקדושים מקורם א-לוקי ולכן יש להחזירם למקורם. המחבר נותן דעתו גם לדרך העלאת הניצוצות: "זוה מעלתו המובהקת, שהכניס את עצמו עם כל מידותיו אפילו במדרגות התחתונים, להעלות משם ניצוצות קדושים איברי השכינה".<sup>72</sup> העלאת ניצוצות קדושים איננה יכולה להיעשות ממרחק. כדי להעלותם משביים, יש צורך להגיע למקומם, גם אם זה במקומות מרוחקים וגם אם זה במבואות המטונפים.

נושא העלאת הניצוצות בקבלה ובחסידות חובק זרועות עולם והיסטוריה. ראשיתו בבריאה עצמה, עת נפלו ניצוצות קדושים בשעת ה"שכירה" ושקעו בתהומות. המשכו בחטאי אדם הראשון והדרות שאחרי, שהוסיפו להפיל ניצוצות קדושים למחוזות הטומאה והסטרא אחרא, וסופו בעת הגאולה, כאשר יסתיים תהליך הבירור והעלאת הניצוצות. תהליך נפילת הניצוצות שהחל ב"שכירה", ממשיך לצבור תאוצה בחטאי בני האדם. כיצד ייתכן שבני אדם יוכלו להפיל ניצוצות קדושים שמקורם בעליונים? כאמור, כל פעולה שאדם עושה מקבלת את כוחה מהבורא, הן לטוב והן למוטב. גם כאשר האדם חוטא הוא משתמש באנרגיה א-לוקית. כל חיות היא חיות א-לוקית, ויכולת הבחירה החופשית שניתנה לאדם מאפשרת לו להשתמש בחיות אלו גם למעשים המנוגדים לרצון א-לוקים. השימוש הבלתי נכון באנרגיה א-לוקית מעוות אותה וגורם בכך שניצוצות של קדושה א-לוקית המשמשים למטרה שאיננה קדושה, יסטו ממקומם ויפלו לתהומות הטומאה. מעשי המצוות של עם ישראל יכולים להעלות ניצוצות קדושים אלה ולגאלם. אולם החטאים מפילים אותם שנית. ההוויה כולה נתקנת ומתקלקלת וחוזר חלילה.<sup>73</sup>

69 שם עמ' קלא.

70 ר' זאב מקדיש עיון לניצוצות שהעלה יעקב אבינו בבית לבן, ורוקן אותו מניצוצות של קדושה. ראו אור המאיר, ח"א פרשת ויצא.

71 שם ח"א עמ' רצ.

72 שם עמ' נה.

73 ראו י' אביבי, "הסטוריה צורך גבוה", ספר היובל למרדכי ברויאר, ח"ב, עורך מ' בר אשר, ירושלים

יצוין כי ניצוצות קדושים נמצאים לא רק בתהום הנשייה והטומאה, אלא בכל עצם ובכל דבר בעולם. בשעת בריאת העולם נברא גם הרע, אולם הטוב והרע היו נפרדים ומובדלים זה מזה. בעקבות ה"שבירה" הקוסמית, בעקבות חטא אדם הראשון, ובעקבות חטאי הדורות שאחר כך, נוצר עולם כאוטי שטוב ורע מעורבים בו, ועל האדם מוטל לברר את הטוב ולהפרידו מהרע. כל פעולה קשורה במעשה הברור, פעולת העיכול לדוגמה, מפרידה בין החלק המזין שבאוכל לבין הפסולת. דישת התבואה וזרייתה מפרידה בין הגרעינים לבין המוץ. עבודת האדם בגאולת ניצוצות מתרחשת בחיי יום-יום ובמלאכות של יום-יום.<sup>74</sup> פעולת האכילה, שהיא כאמור פעולה של ברור, גם בה ניתן להעלות ניצוצות או לחילופין להשקיעם מחדש. אם אדם אוכל בקדושה, מתוך כוונה לחזק את גופו כדי להכשירו לעבודת הבורא, והוא מברך לפני ואחרי האכילה, הרי בכך הוא מעלה את הניצוצות הגנוזים בתוך המאכל ומשיבם למקורם השמימי. תהליך העלאת הניצוצות הוא אפוא פעולה מתמדת שמבצע עם ישראל בכל הדורות, ויש בו עליות וירידות. יש מצבים של העלאת ניצוצות וגאולתם, ויש מצבי נפילה וכישלון בחטא הגורמים להפלתם מחדש. זוהי אפוא פעולה המנסה לעשות לקירוב הגאולה בכל יום ובכל שעה ובכל מעשה. רק כאשר יסתיים תהליך של העלאת הניצוצות הקדושים והשבתם למקורם, אז ייגאל עם ישראל ובעקבותיו העולם כולו.

## ביבליוגרפיה

### מקורות

רבי אהרון מקארלין, **בית אהרון**, ירושלים תשס"ו

רבי אלימלך מליז'נסק, **נועם אלימלך**, ירושלים תש"ך

רבי אפרים מסדילקאב, **דגל מחנה אפרים**, ירושלים תשנ"ד

רבי דב בער ממזריטש, **מגיד דבריו ליעקב**, מהדורת ר' שץ, ירושלים תשל"ו

הנ"ל, **אור תורה**, ברוקלין תשמ"ד

רבי זאב מדיטומיר, **אור המאיר**, ח"א וח"ב, ירושלים תש"ס

רבי חיים מולוז'ין, **נפש החיים**, בני ברק תשמ"ט

רבי יעקב יוסף מפולנאה, **תולדות יעקב יוסף**, קארעץ תק"ם

74 ראו מ' בובר, בפרדס החסידות, ירושלים ותל אביב תשכ"ג, עמ' נו. י יעקבסון, מקבלת האר"י עד לחסידות, תל אביב תשמ"ד, עמ' 45-51.

רבי יהושע העשיל מאפטא, **אוהב ישראל המפואר**, בני ברק תשנ"ו

רבי ישראל מקוזניץ, **עבודת ישראל**, בני ברק תשנ"ו

רבי משה קורדובירו, **פרדס רימונים**, ירושלים תשנ"ח

## מחקרים

אביבי, י', "הסטוריה צורך גבוה", **ספר היוכל לרב מרדכי ברויאר**, ח"ב, עורך מ' בר אשר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 709-771

אבן ישראל [שטיינזלץ], ע', **ביאור התניא**, ליקוטי אמרים כז-לז, ירושלים תשנ"ד

אידל, מ', **קבלה היבטים חדשים**, תל אביב תשנ"ג

הנ"ל, "על תולדות מושג ה'צמצום' בקבלה ובמחקר", **מחקרי ירושלים במחשבת ישראל**, ירושלים תשנ"ב, עמ' 59-110

אטקס, ע', "הבעש"ט כמיסטיקן ובעל בשורה בעבודת ה'", **צדיק ועדה**, עורך ד' אסף, ירושלים תשס"א, עמ' 146-147

אליאור, ר', "בין היש' ל'איך", עיון בתורת הצדיק של רבי יעקב יצחק החוזה מלובלין", **צדיקים ואנשי מעשה, מחקרים בחסידות פולין**, עורכים ר' אליאור ואחרים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 167-218

הנ"ל, "בין התפשטות הגשמיות לבין התפשטות האהבה גם בגשמיות", ד' אסף [עורך], **צדיק ועדה**, היבטים הסטוריים וחברתיים בחקר החסידות, ירושלים תשס"א, עמ' 468-470

הנ"ל, "טרנסצנדנציה ואימנציה", **תורת אחדות ההפכים**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 90-91

הנ"ל, הזיקה שבין קבלה למציאות - רציפות ותמורה, דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ג, ירושלים תשמ"ו, עמ' 107-114

הנ"ל, **חירות על הלוחות**, משרד הביטחון תל אביב תש"ס

בובר, מ', **בפרדס החסידות**, תל אביב תשנ"ג

גוטליב, א', "משמעותה של התפילה בקבלה", **מחקרים בספרות הקבלה**, תל אביב תשל"ו, עמ' 38-55

הוס, ב', "השפעת האדם על האלוקות", **על אדני פז** - הקבלה של ר' שמעון אבן לביא, ירושלים תש"ס, עמ' 192-211.

וויס, י', **ראשית צמיחתה של הדרך החסידית**, ציון טז [תשי"א], עמ' 46-105

זק, ב', "גלות ישראל וגלות השכינה", **בשערי הקבלה של רבי משה קורדובירו**, ירושלים תשנ"ב, עמ' 254-255

חלמיש, מ', "ההתמודדות עם חובת הכוונות", **קולות רבים**, ספר היוכל לרבקה שץ אופנהימר, ח"א, עורכים ר' אליאור וי' דן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 217-258

הנ"ל, "לשם יחוד" וגולגוליו בקבלה ובהלכה", **הקבלה בהלכה ובמנהג**, רמת גן תש"ס, עמ' 45-70

**חסידות מבוארת**, פירוש למאמרי אדמו"ר הזקן בעל התניא והשו"ע, כרך מועדים, ח"ב, ניו יורק 2004

יעקבסון, י', **תורתה של החסידות**, משרד הבטחון תל אביב 1985

הנ"ל, **בנתיבי גלויות וגאולות** תורת הגאולה של רבי מרדכי דאטו, ירושלים תשנ"ו

מרגולין, ר', **מקדש אדם**, ירושלים תשס"ה

נבו, י', "השכינה ועולמנו - יחסי הגומלין באור כתבי ראשוני החסידות", **הגות בחסידות**, ירושלים תשע"ג, עמ' 213-240

הנ"ל, "מקומה של השכינה ומעמד הצדיק בספר "תפארת שלמה" לרבי שלמה מרדומסק, **הגות בחסידות** עמ' 133-155

פייקאז, מ', "המהלך החדש במגמותיה הרעיוניות חברתיות של החסידות", **ההנהגה החסידיית - סמכות ואמונת צדיקים באספקלריית ספרותה של החסידות**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 142-143

צייטלין, ה', **בפרדס החסידות והקבלה**, תל אביב תשכ"ב

קויפמן, צ', **בכל דרכיך דעהו**, רמת גן תשס"ט

שגיב, ג', "ההתמודדות עם מחשבות זרות - בין מאבק להעלאה", **בית צ'רנוביל ומקומו בתולדות החסידות**, ירושלים תשע"ד, עמ' 303-319

שלוס, ג', "פירושו של מרטין בובר לחסידות", **דברים בגו**, תל אביב תשל"ו, עמ' 361-382

הנ"ל, "דביקות או התקשרות אינטימית עם אלוקים בראשית החסידות [הלכה ומעשה]", **דברים בגו**, עמ' 338-339

הנ"ל, "השכינה", **פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה**, עמ' 269-277

שץ אופנהימר, **החסידות כמיסטיקה**, ירושלים תשמ"ח

הנ"ל, **למהותו של הצדיק בחסידות**, מולד יח [תש"ך-כא], עמ' 365-378

תשבי, י', **משנת הזוהר**, ח"א, ירושלים 1957, עמ' רכא-רכב

הנ"ל, **תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י**, ירושלים 1942

